

Azərbaycan Respublikasının
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Agentliyi

MİRAS
MƏDƏNİ İRSİN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ
KÖMƏK İCTİMAİ BİRLİYİ

Eşqin kanı Qarabağdır!

V BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARİ SİMPOZİUMU

MATERİALLARI

2022-ci il Şuşa ilinə həsr olunur.
Quzanlı/Ağdam, 17-19 may 2022-ci il

Hazırlayanlar:

Şəhla XƏLİLLİ
Fariz XƏLİLLİ
Metin HAKVERDİOĞLU

Azərbaycan Respublikasının
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Agentliyi

MİRAS
MƏDƏNİ İRSİN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ
KÖMƏK İCTİMAİ BİRLİYİ

Aşkın kâni Karabağdır!

V. ULUSLARARASI HAMZA NİGARİ SEMPOZYUMU

BİLDİRİLERİ

2022 - Şuşa yılına armağan olunur.
Guzanlı/Ağdam 17-19 Mayıs 2022

Editörler:

Şehla HALİLLİ
Fariz HALİLLİ
Metin HAKVERDİOĞLU

Azərbaycan Respublikasının
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Agentliyi

MİRAS
MƏDƏNİ İRSİN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ
KÖMƏK İCTİMAİ BİRLİYİ

Garabagh is Land of Love!

5TH INTERNATIONAL HAMZA NIGARI SYMPOSIUM

PROCCEDINGS

Dedicated to the Shusha/2022 year.
Guzanli/Aghdam, 17-19 May 2022

Editors:

Shahla KHALILLI
Fariz KHALILLI
Metin HAKVERDIOGLU

Kitabın məzmunu "Miras" Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyinin cavabdehliyindədir, bu baxımdan kitabın məzmunu Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin mövqeyini əks etdirmir.

Kitab Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin maliyyə yardımı ilə hazırlanmışdır.

Tərcümələr Aysel Allahverdiyeva, Şölə Bayramova, Səma Alməmmədli, Naridə Qasımovanındır.

V Beynəlxalq Həmzə Nigari Simpoziumu (17-19 may 2022 - Ağdam/Quzanlı) Materialları (Hazırlayanlar: Şəhla Xəlilli, Fəriz Xəlilli, Metin Hakverdioğlu). İki cildə, I cild. Bakı: im.print, 2022, 452 səh.

17-19 may 2022-ci ildə Ağdam rayonunun Quzanlı qəsəbəsində Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin maliyyə yardımı, "Miras" Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyi, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, Türkiyə Cümhuriyyəti Amasiya Universiteti və Ağdam Rayon İcra Hakimiyyətinin təşkilatçılığı ilə 2022-ci il "Şuşa İli"nə həsr edilən Beşinci Beynəlxalq Həmzə Nigari Simpoziumu keçirilib. Simpoziumda çıxış edən alim və tədqiqatçıların məqalələri bu kitabda toplanıb və nəşr edilib.

Üz qabığındakı rəsmi müəllifi Gülqədəm Nağıyevadır.

Dizayner: İntiqam Məhəmmədli
Fotoqraf: Anar Həbibov

© "Miras" Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyi

ISBN: 978-9952-8412-2-0

MÜNDƏRİCAT

<i>Dos.Dr. Lalə MƏMMƏDOVA, Dos.Dr. Elfanə QASIMOVA, Nəriminə NAMAZOVA</i> <i>Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti</i> <i>Qarabağda maddi mədəni irsimiz-doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.226.</i>	<i>226</i>
<i>Alleytar ƏBİLOVA - Azərbaycan Milli Xalça Muzeyi</i> <i>Mədəniyyətimizi dünyaya tanıtdıran Qarabağ inciləri.....</i>	<i>234</i>
<i>Prof.Dr. Kübra ƏLİYEVƏ - AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutu</i> <i>XIX əsrin axırı - XX əsrdə Qarabağ-Şuşa muğamın mərkəzi kimi</i> <i>doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.241.</i>	<i>241</i>
<i>Dr. Назмин ДЖАФАРОВА - Отдел информации аппарата Президиума НАНА</i> <i>Перспективы создания в Шуше Дома-Музея Джаббара Гарьядыоглу для</i> <i>Развития Музыкального Туризма - doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.252.</i>	<i>252</i>
<i>Dos.Dr. Aybəniz RƏHİMOVA - AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu</i> <i>Qulam Məmmədli təzki-rəsində şuşalı sənətkarlar</i>	<i>260</i>
<i>Şəhla XƏLİLLİ - AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu</i> <i>Qarabağlı Pir Məhəmmədin "Mənaqibnamə"sinin paleoqrafik və tekstoloji təhlili</i> <i>doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.267.</i>	<i>267</i>
<i>Dos.Dr. Zərifə CAVADOVA - ADPU-nun Şamaxı filialı</i> <i>Azərbaycançılıq konsepsiyasının Vətən Müharibəsindəki qələbəmizə gedən yolda rolu.....</i>	<i>272</i>
<i>Aygün ZEYNALOVA - AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutu</i> <i>Şuşada toxuculuq və xalçaçılıq</i>	<i>277</i>
<i>Dos.Dr. Səba NAMAZOVA - Gəncə Dövlət Universiteti</i> <i>Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığının Qarabağ dövrü</i> <i>doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.285.</i>	<i>285</i>
<i>Dos.Dr. Aygül HACIYEVƏ - AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu</i> <i>Eposlar xalqın milli-mənəvi ensiklopediyasıdır</i>	<i>291</i>
<i>Şəbnəm ƏLİYEVƏ - Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti</i> <i>Şuşada dini tikililər - doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.294.</i>	<i>294</i>
<i>Dos.Dr. Sevil KƏRİMOVA - Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti</i> <i>Azərbaycan rəngkarlığında Süvari motivinin ikonografiyası.....</i>	<i>302</i>
<i>Dr. Gözəl BAXŞƏLİ - M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası</i> <i>Xudu müəllim: Vətən sevdalısı böyük insan.....</i>	<i>318</i>
<i>Dos.Dr. Həbibə ƏLİYEVƏ - AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi</i> <i>Şirvanda İslam təriqət tikililərindən günümüzdə çatan örnəklər</i> <i>doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.322.</i>	<i>322</i>
<i>İlahə SADIQOVA - Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti</i> <i>Qədim Azərbaycanda ailə-nikah münasibətləri.....</i>	<i>336</i>
<i>Prof.Dr. Pərvanə BƏKİRQIZI İSAYEVƏ -</i>	

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ YARADICILIĞININ QARABAĞ DÖVRÜ

Karabakh Period of Jalil Mammadguluzadeh's Creativity

Dos.Dr. Səba Namazova

Gəncə Dövlət Universiteti

ORCID ID: 0000-0002-7986-3073

doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.285.

Xülasə

Görkəmli ədib Cəlil Məmmədquluzadənin Azərbaycanın füsunkar guşəsi olan, şeir-sənət yurdu Qarabağa ilk gəlişi 1887-ci ilə təsadüf etsə də, o, 1907-ci ildən etibarən ömrünün sonuna kimi müəyyən fasilələrlə burada yaşamış, Qarabağ ədəbi mühitinin yaranması və inkişafında mühüm xidmətlər göstərmişdir. Mirzə Cəlil bir neçə əsərini, o cümlədən "Ölülər", "Anamın kitabı", "Kamança" pyeslərini məhz Qarabağda olduğu dövəndə qələmə almış, hətta Şuşa şəhərində həmin əsərlərin oxunuşu və müzakirəsi keçirilmiş, uğurla səhnələşdirilmişdir. Bununla yanaşı, Cəlil Məmmədquluzadə "Oğru inək" adlı hekayəsini, "Qəmər in toyu" pyesini və Qarabağ mövzulu xeyli sayda məqalə və felyetonlarını da orada yaşadığı müddətdə yazmışdır.

Mirzə Cəlilin dramaturji irsində dövrün olduqca vacib, aktual məsələsini mahir sənətkar qələmi ilə işıqlandırdığı birpərdəli "Kamança" pyesi xüsusi önəm kəsb edir. Əsərdə 1918-1920-ci illərdə Şuşa və onun ətrafında baş verən erməni-müsəlman davasından bəhs edilərək əsasən, tərəfləri qarşıdurmaya sövq edənlərin riyakar siması və qeyri-insani hərəkətləri ifşa olunmuşdur. Müəllif bu əsərdə mövcud problemə humanist mövqedən yanaşmanın klassik nümunəsini ortaya qoymuşdur. Lakonik olmaqla yanaşı, dərin fəlsəfi məzmun daşıyan pyesdə Mirzə Cəlil, Qəhrəman yüzbaşının simasında xalqımızın yüksək mənəvi keyfiyyətlərini də ümumiləşdirmişdir.

Cəlil Məmmədquluzadənin zəngin yaradıcılığının maraqlı nümunələrindən sayılan "Oğru inək" klassik hekayəsində də Qarabağ həyatından söz açılmışdır. Əsərdəki fəlsəfi qayə hekayənin epiqrafı kimi təqdim edilmiş atalar sözüündə verilmişdir: "Atı atın yanına bağlasalar, ya halını götürər, ya xasiyyətini". Pambıq oğurluğu hadisəsini insanlardan deyil, inəkdən görə təhkiyəçi qəhrəman onun səbəblərini anlamıya səy göstərir, hətta izinə düşərək son məqamda aydınlaşdırır ki, inəyə bu adət sahibindən keçmişdir.

Mirzə Cəlilin Qarabağ mövzulu bədii əsərlərindən biri də "Qəmər in toyu" adlı pyesidir. Araşdırmalardan bəlli olur ki, müəllif, əsərin müəyyən hissələrini öncə Həmidə xanım Məmmədquluzadəyə oxumuş, ancaq sonradan nədənsə, bu pyesi bəyənməmiş, onun yeganə əlyazmasını sobaya ataraq yandırmışdır.

Onu da qeyd edək ki, görkəmli ədib, publisist Cəlil Məmmədquluzadənin həyatı, bədii yaradıcılığı, ictimai fəaliyyəti ədəbiyyatşünaslıq elminin hər zaman diqqət

mərkəzində olmuş, bu istiqamətdə xeyli sayda qiymətli tədqiqatlar aparılmışdır. Bütün bunlarla yanaşı, Mirzə Cəlilin ömür yolunun Qarabağla bağlı səhifələrinin daha geniş şəkildə araşdırılmasına ehtiyac duyulur.

Açar sözlər: Cəlil Məmmədquluzadə, Qarabağ, ədəbi mühit, yaradıcılıq, əsər

Abstract

The first visit of the famous writer Jalil Mammadguluzadeh to Karabakh, the charming corner of Azerbaijan, the land of poetry and art, took place in 1887. But he lived here from 1907 to the end of his life at certain intervals, and made important contributions to the establishment and development of the Karabakh literary environment. Mirza Jalil wrote several works, including the plays "Dead", "My mother's book", "Kamancha" during his stay in Karabakh, and even read and discussed these works in Shusha, and successfully staged them. In addition, Jalil Mammadguluzadeh wrote his story "The Thief's Cow", the play "Gamar's Wedding" and numerous articles and feuilletons on Karabakh.

In Mirza Jalil's dramatic heritage, the one-act play "Kamancha", which sheds light on a very important and topical issue of the time with the pen of a skilled artist, is of special importance. The work deals with the Armenian-Muslim conflict in and around Shusha in 1918-1920, and exposes the hypocritical faces and inhumane actions of those who incited the parties to confrontation. In this work, the author provides a classic example of a humanistic approach to the problem. In addition to being concise, Mirza Jalil summed up the high moral qualities of our people in the face of the heroic centurion in the play, which has a deep philosophical content.

The life of Karabakh is also mentioned in the classic story "The Thief Cow", which is considered one of the interesting examples of Jalil Mammadguluzadeh's rich creativity. The philosophical quote in the work is given in the proverb, which is presented as an epigraph to the story: "If a horse is tied to a horse, it will either lose its shape or its character." The protagonist, who sees the theft of cotton not from people but from cows, tries to understand the reasons for it, and even at the last moment clarifies that the cow has passed this habit.

One of Mirza Jalil's works on Karabakh is "Gamar's wedding". It is clear from the research that the author first read certain parts of the work to Hamida Mammadguluzadeh, but later, for some reason, did not like this play, and burned his only manuscript in the oven.

It should be noted that the life, artistic work, public activity of the prominent writer, publicist Jalil Mammadguluzadeh has always been in the focus of literary criticism, and a lot of valuable research has been conducted in this direction. Along with all this, there is a need for a more detailed study of the pages of Mirza Jalil's life related to Karabakh.

Key words: Jalil Mammadguluzadeh, Karabakh, literary environment, creativity, work

Azərbaycan xalqının milli iftixarı olan görkəmli yazıçı və ictimai xadim Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığının mühüm hissəsini dramaturji əsərləri təşkil edir. Ədib böyük sələfi Mirzə Fətəli Axundzadənin dramaturgiyadakı ənənələrini davam

və inkişaf etdirərək bu sahəni məhsuldar yaradıcılığı ilə daha da zənginləşdirmiş, ən yüksək mərhələyə qaldırmışdır. Onun pyeslərində dövrün mövcud ictimai-siyasi hadisələrinin təsvirinə geniş yer ayrılımış, XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində ölkədə baş verənlər xüsusi ustalıqla canlandırılaraq onların bədii şərhə verilmişdir. Mirzə Cəlil qələminin əvəzsiz nümunəsi olan, yazıcının "ikinci şah əsəri" (Əli Nazim) sayılan, "Molla Nəsrəddin" kimi "baltanı dibindən vuran" (Üzeyir Hacıbəyli) "Ölülər" komediyası bunun əyani göstəricisidir. Görkəmli dramaturq "Ölülər" əsərini 1907-ci ildə, Qarabağa gəlişindən az müddət sonra yazmağa başlamış və 1909-cu ildə beşinci, sonuncu pərdəsini də elə orada tamamlamışdır. Heç də təsadüfi deyil ki, Həmidə xanım Cavanşir vaxtilə əsərin yaranma prosesi haqqında belə yazmışdır: "Demək olar ki, hər axşam hamı yatdıqdan və kənddəki həyat səngidikdən sonra Mirzə Cəlil yazı masasının arxasına keçir, jurnal üçün məşqet və başqa məqalələr yazırdı. Qalın gündəlik dəftərinə də nəsə qeyd edirdi. "Ölülər" pyesinin qəhrəmanına qohumumuz, rəhmətlik atamın yaxın dostu, fars dilini gözəl bilən, böyük mərifət sahibi İsgəndər Hacı Həsən oğlunun adını vermişdi.

İsgəndər Hüsülü kəndində yaşayırdı. Böyük üzüm bağları vardı. Yerli ruhanilərin və başqa insanların rəyini vecinə almadan şampan şarabına bənzər əla çaxır çəkirdi. O, içən olduğundan "Kefli İsgəndər" ləqəbi ilə tanınırdı" (Cavanşir, 2012: 119-120).

Bu obraz barədə öz yazılarında bəhs etmiş Ağcabədi Rayon Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyinin direktoru Şirxan Hüseynov (Hüseynov, 1981), Hüsülü kənd orta məktəbinin müəllimi Həməz Həsənov (Həsənov, 1981) və müəllim Əli Mehdiyev (Mehdiyev, 1966) əslində Həmidə xanım Cavanşirin qeydlərini təkrarlamışlar.

Həmidə xanımla ailə həyatı dönəmində, altı ilə yaxın müddətdə işlərinin çoxluğu üzündən Cəlil Məmmədquluzadə Xankəndi və Malıbəyli istisna olmaqla Şuşaya heç vaxt gedə bilməmişdi. Belə ki, "Molla Nəsrəddin"-in nəşri ilə bağlı maddi sıxıntılar, jurnalın davamlı nəşrinə nail olmaq naminə ciddi cəhdləri, siyasi dustaq olan qardaşı Mirzə Ələkbərdən ötrü göstərdiyi səylər, həmçinin Naxçıvandakı doğmalarının qarşılaşdığı xeyli sayda problemlər və s. ədibin Şuşaya gedə bilməməsinin başlıca səbəbləri idi. Buna rəğmən, qayğıları müəyyən qədər azaldandan sonra, 1913-cü ilin yayından etibarən Mirzə Cəlil, Şuşaya müntəzəm şəkildə gedib-gəlməyə başlamışdı. Qeyd edək ki, Tiflisdə iki dəfə ardıcıl ağır cərrahiyyə əməliyyatı keçirmiş Həmidə xanım Cavanşir həmin ilin iyun ayında övladları və xidmətçiləri ilə birgə Şuşaya yaylağa getmişdi. O, şəhərin Gülbəğçə adlanan səfalı bir guşəsində ev kirayə edərək burada həm müalicə alır, həm də dincəlirdi. Həmin ilin avqustunda Cəlil Məmmədquluzadə də oraya gəlmişdi. Şuşanın füsunkar mənzərələri, gözəl təbiəti, saf havası Mirzə Cəlildə xoş hisslər doğururdu.

Qısa zaman ərzində Cəlil Məmmədquluzadəyə gözəl təsir bağışlayan, onun ruhunu ehtizasa gətirən yalnız Şuşanın təbiəti deyil, oranın insanların mədəniyyətə, maarifə, elmə, incəsənətə hədsiz dərəcədə meyil etmələri, zəhmətsevərlikləri və dürüst halları olur. O, bu yerin adamlarının ruhən sağlamlığına və qüvvəsinə də heyran qalmışdı. Şəhərlə hərtərəfli tanışlıq Mirzə Cəlildə Şuşa və onun sakinləri haqqında xoş təəssüratlar yaratmışdı. Şuşa mühiti yazıçıya yaradıcılıqda sanki qol-qanad verib, onu ədəbi fəaliyyətlə müntəzəm məşğul olmağa sövq edirdi.

Mirzə Cəlil Həmidə xanımla söhbəti əsnasında bir dəfə razılıq və məmnunluq hissi ilə demişdi: "Mən özümü yalnız bu sakit və geniş şəraitdə, ən çox da yaz aylarında xoşbəxt hiss edirəm. Bu ecazkar ayılı gecələr, geniş, yaşıl, kölgəli park, güllərin, çiçəkləyən ağacların ətri, bülbüllərin ötməsi, İsaq-Musaq quşlarının fasiləsiz çağırması

şı... əkiz çoban qardaşların tütəkdə səsləndirdiyi füsunkar nəğmələr, ...bütün bunlar mənim yorulmuş sinirlərimi sakitləşdirir, arzularıma qol-qanad verir. Jurnalı başa vurandan sonra, çox arzulayırdım ki, ömrümün qalanını bu sakit şəraitdə keçirəm" (Cavanşir, 2012: 134).

Beləcə, yazıçını əhatə edən insanlar, ailədə onun üçün yaradılmış gözəl şərait yaradıcı inkişafına mühüm təsir göstərir, çoxsayda yeni əsərlərinin mövzu və süjetləri yaranırdı. Onu da qeyd edək ki, 1913-cü ilin yayında Şuşa mühiti ədəbi-mədəni hadisələrlə sonsuz dərəcədə zəngin olmuşdur. O zaman Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Bədəl bəy Bədəlbəyov, Azad bəy Əmirov, Əhməd bəy Bədəlbəyli-Ağdamski, Surxay Adıgözəlov, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Umbay Əmirov və digərləri doğma şəhərlərində istirahət edirdilər. Hətta, Şuşaya qastrola gəlmiş tanınmış aktyorlar Hüseynqulu Sarabski, Əbülfət Vəli və başqaları da burada mütəmadi tamaşalar sərgiləyir, konsertlər verir, müsəmirələr təşkil edirdilər (Quliyev, 2017: 68-80). Şuşada Mirzə Cəlilin "Ölülər" tragikomedyasının müzakirəsi də keçirilmiş, o əsnada bəzi iştirakçılar əsərin yerli səhnədə tamaşaya qoyulmasını təklif etmiş, ancaq Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev və Hüseynqulu Sarabski mürtəce ruhanilərin və nədən bəylərin mövcudluğu şəraitində bu işin təhlükəli olduğunu bildirərək əsərin orada səhnələşdirilməsinə qəti şəkildə qarşı çıxmışdılar (Cabbarlı adına Dövlət Teatr Muzeyi).

"Molla Nəsrəddin" jurnalının fəal əməkdaşlarından sayılan, həmçinin bilavasitə müzakirələrin iştirakçısı olmuş Rzaqulu Nəcəfov öz xatirələrində bu barədə yazırdı: "Yaxşı yadımdadır. Həmidə xanımın Şuşadakı mənzilinə yığılmışdıq. Azad Əmirov, Hüseynqulu Sarabski və başqa ziyalılar da orada idilər. Mirzə cürətsiz bir halda əsəri oxuyub qurtardı. Yazıçı onu dinləyənlərə əsərinin nə cür təsir etdiyini bilmək istəyirdi. Hamı əsərin yeni bir şey olduğuna, səhnə tariximizdə böyük inqilabi rol oynayacağına qane oldu və Mirzənin bu yazısını təqdir elədi. Bu əsərin böyük gurtullar qoparacağını bildikləridən onun Şuşa kimi mövhumatçılar yuvasında Ağa Əbdürrəhimlərin avamlar fikrinə və zehninə hakim olduğu bir yerdə səhnəyə qoyulmasına tərəfdar olmadılar" (Nəcəfov, 1936). Bununla da "Ölülər" əsəri 1913-cü ildə Şuşada səhnələşdirilmədi.

Sözün gedən əsərə səhnə həyatı verilməməsinin əsas səbəblərini ədəbiyyatşünas alim Hüseyn İsrailov vaxtilə belə şərh etmişdi: "Ölülər" in 1916-cı ilə qədər tamaşaya qoyulmamasının əsas səbəbini o zamanlar mövhumatın çox qüvvətli olması və mütərəqqi qüvvələrə qarşı çarizmlə ruhanilərin birgə mübarizəsi ilə izah etmək lazımdır. Pyesin tamaşaya qoyulması üçün əlverişli bir vəziyyət yox idisə də, əsər mütərəqqi Azərbaycan ziyalılarının diqqət mərkəzində idi. Bakı, Şuşa, Naxçıvan kimi şəhərlərdə mütərəqqi ziyalılar əlyazması şəklində yayılan "Ölülər" i müzakirəyə qoyur, əsəri tamaşaya hazırlamaq üçün yollar arayıb-axtarır, müvafiq imkan tapmağa çalışırdılar" (İsrailov, 1966: 138).

Elə 1914-cü ilin yayında da Şuşaya istirahət üçün gələnlər sayca çox olmuşdur. Cəlil Məmmədquluzadə və Həmidə xanım ailələri ilə birgə yenə də istirahət məqsədi ilə Şuşada idilər. Mir Möhsün Nəvvab, Həsənəli xan Qaradaği, Nəcəf bəy Vəzirov, Əbdülkərim bəy Mehmandarov, Firidin bəy Köçərli, Bəhram bəy Axundov, Haşım bəy Vəzirov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Məhəmməd həsən bəy Mirzəcəmalov, Ələkbər bəy Axundov, Süleyman Sani Axundov, Xosrov bəy Fuladov, Zülfüqar bəy Hacıbəyli, Fərhad Ağazadə, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Yusif Əliyev, Mirhəsən Vəzirov kimi tanınmış ziyalılar, görkəmli yaradıcı simalar tez-tez Mirzə Cəlil və Həmidə xan-

nıma qonaq olurdular. Həmin görüşlərdə onların söhbətlərinin başlıca mövzusu teatr, musiqi, ədəbiyyat idi və yaradıcı sferada baş verən yeniliklər müzakirə edilirdi. O görüşlərin iştirakçısı olmuş Həmidə xanım xatirələrini belə dilə gətirmişdi: "Bir gün Firidin bəylə qərara aldığımız ki, bizim evdə ədəbiyyat gecələri keçirək. Yazıb Mirzə Cəlildən xahiş etdim ki, qiraət gecəsinə gəlsin və öz əsərlərindən birini oxusun. O razılaştı. Biz gün təyin elədik. Şuşada olan bütün yazıçıları, şairləri, ədəbiyyatsevərləri dəvət elədim... Mirzə Cəlil qonaqların toplanmasından bir saat qabaq gəlib çıxdı. O, düz 65 verst yol gəlmişdi. Yorgunluğuna baxmayaraq, əynini dəyişib, qonaqların qarşısına çıxdı.

Həmin gecə şairlər öz şeirlərini oxudular. İndi dünyasını dəyişmiş Xosrov bəy Fuladov çox gözəl qiraət ustası idi, öz şeirlərini son dərəcə təsirli deyirdi. Yazıçılar da öz əsərlərini oxudular. Mirzə Cəlil "Molla Fəzləli" hekayəsini oxudu. Gecə çox canlı və uğurlu keçdi. Mirzə Cəlil son dərəcə məmnun qalmışdı. O, iki gün sonra kəndə qayıtdı (Məmmədquluzadə, 1981: 58).

Beləliklə, Cəlil Məmmədquluzadə yerli ziyalılarla birlikdə "Ölümlər" in məşqlərinə başlayır və az müddətdə əsər Şuşa tamaşaçılarına təqdim edilir. Şeyx Nəsrullah rolunda isə səhnəyə Əliqulu Qəmküsər çıxır. Həmidə xanım Məmmədquluzadə və Mirzə Xosrov Axundovun xatirələrinə əsasən, Şuşada "Ölümlər" in ilk tamaşası 1916-cı ilin avqustunda olmuşdur. Bu mənada, Mirzə Xosrov Axundovun xatirələrindən oxuyuruq: "Avqustun 17-də Mirzə Cəlilin "Ölümlər" komediyası Şuşada Xurşudbanu Natəvanın qızı Xanbikənin evində yerləşən məktəbdə tamaşaya qoyuldu. Tamaşaya Həmidə xanım və qızı Minadan başqa qadın gəlməmişdi. Belə tamaşalarda yalnız Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin əmisi oğlanları iştirak edirdi. Başqa bəy tayfasından heç kəs gəlməzdi. Çünki bəylər teatr tamaşalarını boykot etmək fikrində idilər" (Axundov, 1992: 57). "Ölümlər" in tamaşaya qoyulması Şuşanın mədəni həyatında, ədəbi dairələrdə, sözün əsl mənasında, hadisəyə çevrilmişdir.

Cəlil Məmmədquluzadə Şuşada bir sıra tanınmış ailələrlə dostluq münasibətləri də yaratmışdı. Onlardan həkim Əbdülkərim bəy Mehmandarov, şair Xosrov bəy Fuladov, müəllim Mirzə Xosrov Axundov, yenicə yaradıcılığa meyil edən Həsən İxfə Əlizadə kimi ziyalılar ədibin həmsöhbətləri olmuşlar.

Mirzə Cəlilin Şuşada tez-tez baş çəkdiyi yerlərdən biri də Mir Möhsün Nəvvabın oğlu Mir İbrahim Ağamirzadənin 1903-cü ildə Gövhər ağa məscidinin həyatında açdığı kitabxana-qiraətxana idi. O mədəniyyət və maarif ocağında Şərq ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin əsərləri ilə yanaşı, Avropa şair və yazıçılarının kitablarına, təbabətə, coğrafiyaya, riyaziyyata, bir sözlə, elmin əksər sahələrinə dair əsərlər vardı. Kitabxana-qiraətxana "Həblül-mətin", "Tərcüman", "Musulmanın", "Qafqaz", "Həyat", "İrşad", "Molla Nəsrəddin", "İskra", "Pravda" və s. qəzet və jurnalların daimi abunəçisi idi və həmin mətbuat orqanları vasitəsilə Cənubi Qafqazda, Yaxın Şərqdə, Rusiyada, Avropada baş verən hadisələrdən xəbər tutub, mövcud yenilikləri izləmək mümkün idi.

Cəlil Məmmədquluzadənin məzmun etibarilə maraqlı doğuran əsərlərindən biri də "Oğru inək" hekayəsidir. Bu klassik hekayənin yaranma tarixi də Qarabağ həyatı ilə bağlıdır. Belə ki, Həmidə xanımın əmisi oğlu Əliş bəyin ədibə nəql etdiyi əhvalata dair mövzu çox xoşuna gəldiyindən Mirzə Cəlil onu hekayəyə çevirir və "Oğru inək" hekayəsi (Məmmədquluzadə, 2004: 302-309) belə yaranır.

Mirzə Cəlilin Qarabağla bağlı qələmə aldığı sonuncu bədii əsəri 1928-ci ilin yayında Həmidə xanımın əmisi qızı Qəmər Əliyevaya həsr olunmuş "Qəmər in toyu"

pyesidir. Əsərin qəhrəmanı öz xatirələrində yazmışdır: "On dörd yaşım olanda atam mənə Qarabağ bəylərindən olan Bəhram bəylə ailə qurmağı təklif elədi. Amma ailə həyatımız çox uğursuz oldu. Bir neçə il sonra oğlum Məmmədlə tək qaldım. Mirzə Cəlil bu haqda bir pyes də yazmışdı: "Qəmər in toyu". Sovet hökuməti qurulandan sonra həmin əlyazmanı Bakıda yaşadığı evin sobasında yandırdı. Artıq onda Mirzə Cəlilin bacısı Səkinənin oğlu Teymur Kəngərli ilə evlənmişdik..." (Quliyev, 2014). Hətta, vaxtilə həmin əsərin müəyyən hissələrini yazıçı həyat yoldaşı Həmidə xanıma oxumuşdu. Bununla belə, sonralar müəllifin bu pyesdən xoşu gəlməmiş və onun yeganə əlyazmasını sobada yandırmışdı.

Göründüyü kimi, qüdrətli ədib Cəlil Məmmədquluzadənin həyatının və məhsuldar keçən yaradıcılığının müəyyən dövrləri Qarabağla, onun zəngin ədəbi, mədəni mühiti ilə sıx şəkildə bağlı olmuş, sənətkarın bir sıra əsərləri məhz orada qələmə alınmış, müəllifinə böyük yaradıcılıq şöhrəti qazandırmışdır.

Ədəbiyyat:

Axundov 1992

Axundov M. X. Ömürdən səhifələr. Bakı: Yazıçı, 57 səh.

Cavanşir 2012

Cavanşir H. Xatirələrim. İkinci nəşr, Bakı: Apostroff MMC, 400 səh.

Muzey 3176

Cəfər Cabbarlı adına Dövlət Teatr Muzeyi, inventar 3176

Həsənov 1981

Həsənov H. Nənəm deyirdi ki... Sürət qəz., 10 oktyabr 1981, № 118

Hüseynov 1981

Hüseynov Ş. Cəlil Məmmədquluzadənin Ağcabədi ilə bağlılığı. Sürət qəz., 26 sentyabr 1981, № 112

İsrafilov 1966

İsrafilov H. Ölümlər. Bakı: Azərbaycan Elmlər Akademiyası, 138. səh.

Quliyev 2014

Quliyev M. Qəmər xanım Cavanşirdən eşitdiklərim. Şuşa qəz., 15 mart 2014, № 5

Quliyev 2017

Quliyev V. Burdan bir atlı keçdi... Onu sevməmək olmazdı. Bakı: Şuşa, 2017, səh. 68-80

Mehdiyev 1966

Mehdiyev Ə. "Ölümlər" həyatdan götürülmüşdür. Bakı qəz., 19 noyabr 1966, № 272

Məmmədquluzadə 1981

Məmmədquluzadə H. Mirzə Cəlil haqqında xatirələrim. Bakı: Gənclik, 1981, 58 səh.

Məmmədquluzadə 2004

Məmmədquluzadə C. Əsərləri, Dörd cildə, I cild, Bakı: Öndər, 2004, 664 səh.

Nəcəfov 1936

Nəcəfov R. Mirzə Cəlil haqqında. Ədəbiyyat qəz., 24 mart 1936, № 6

Azərbaycan Respublikasının
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Agentliyi

MİRAS
AZƏRBAYCANIN Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi
KONKRET İCRAAT BİRLİYİ

Eşqin kanı Qarabağdır!

V BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARİ SİMPOZİUMU

MATERİALLARI

2022-ci il Şuşa ilinə həsr olunur.
Quzanlı/Ağdam, 17-19 may 2022-ci il

Hazırlayanlar:

Şəhla XƏLİLLİ
Fəriz XƏLİLLİ
Metin HAKVERDİOĞLU